

IN MEMORIAM

TOMISLAV LADAN (1932–2008)

Pisanje sjećanja na čovjeka koji je bio sve drugo nego prosječan i s kojim si do jučer dijelio sudbinu u Leksikografskom zavodu *Miroslav Krleža* kod mene uvijek iznova budi vrlo veliki otpor prema nabrajanju činjenica iz životopisa koje mogu »stajati« jedino u činjeničnom obliku, bez duše i bez čovjeka. Jer pretrpavanje nekog čovjeka činjenicama uvijek iznova ostavlja premalo mjesta za čovjeka samoga. Što znače svi podaci iz Ladanova osobnika, koji se mogu pročitati u svakoj čitanja dostojnoj enciklopediji, u odnosu na njegovo pjesničko, književno, leksikografsko i ne naposljetku filozofijsko-prevoditeljsko djelo. U tim se stvarima uvijek vraćam onoj Heideggerovoj izjavi na početku jednoga predavanja o Aristotelovoj filozofiji: »Aristotel se rodio, živio i umro. Okrenimo se njegovom mišljenju!«

Sukladno tomu ovdje ću se osvrnuti na četiri Ladanova filozofijsko-prevoditeljska pogovora Aristotelovim djelima: *Nikomahova etika*, *Politika*, *Fizika* i *Metafizika*, kako bismo barem ukratko pokazali što Ladan podrazumijeva pod prijevodom i u čemu vidi njegovu *filozofijsku* značajnost.

Prijevod je za Ladana predstavljao neprestani izvor osobne muke: s jedne strane prevođenje ga je stalno privlačilo, ne zbog prijevoda kao takvog, već zbog pogođenosti bogatstvom misli sadržanih u izvornom tekstu nekoga mislitelja koji i njega dostojnom prijevodu postaju pravim umjetničkim (jezičnim) i misaonim djelom, pri čemu je on već unaprijed znao da je »svaki prijevod (na veliku žalost prevoditelja, a na popriličnu radost prosuditelja) i kad je najbolji, ipak samo *približan*«. ¹ »Približnost«, ako ne i potpuno falsificiranje, sastoji se prije svega u pokušaju da se misli nekoga mislitelja iz duha jednoga jezika pretoče u duh vlastitoga jezika, pri čemu »svjetonazorni« karakter jednoga jezika (W. von Humboldt) nikad u cijelosti ne može biti uklopljen niti razumljiv za svjetonazor drugoga jezika. Uz to, individualno očitovanje misli u stranom jeziku nužno biva »krivo razumljeno« u individualnom prevoditeljskom prikazu u vlastitom jeziku, budući da općejezična

¹ T. Ladan, »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Nikomahova etika* (= NE), 1992, str. 256.

i individualnojezična razina stvara gotovo nepremostivi bezdan izvornika i prijevoda, bezdan koji zjapi između izvornoga smisla i njegove prevoditeljske interpretacije. Treće, kada se u slučaju Aristotelovih djela uzme vremensko odstojanje, tada taj problem postaje gotovo nerješiv: osim sadašnjega poznavanja grčkoga jezika prevoditelj nema nikakva drugog oslonca kako bi dokučio što je kod Aristotela izvorno bilo mišljeno. Prevoditelj bi tada trebao radikalno istupiti iz vlastite jezične predaje, tj. pokušati se približiti izvorniku polazeći od njega samoga, »robovati mu«, ili naprosto pokušati *posuvremeniti* ne samo tekst, nego i izvorne misli i tako ih učiniti razumljivim sadašnjem čitatelju i njegovom sadašnjem jeziku. Između te dvije mogućnosti Ladan se u ovim svojim prijevodima odlučio za »robovanje« izvornom smislu: »odlučili smo težiti vjernosti, pa i *doslovnosti* prijenosa, trseći se da to ne bude na štetu skladnosti i glatkosti rečenice, ali pripravnici i žrtvovati takva cijenjena svojstva u korist temeljne misaone točnosti«. ² Takav je postupak po Ladanu moguć i opravdan upravo zahvaljujući dugoj spekulativnoj tradiciji hrvatskoga jezika koja se stoljećima oblikovala upravo po uzoru na grčku i latinsku duhovnost i njezino nazivlje. Gdje u našem jeziku nije bilo takova ugledanja, Ladan je smatrao nužnim stvarati »novotvorine i arhaizme«.

Kao što je pokazala dugogodišnja kritička rasprava o Ladanovim prijevodima tih Aristotelovih djela, možda je upravo uvođenje tih, ponekad potpuno nosivih arhaizama i novotvorina potaknula i same filozofe da počnu dublje promišljati i istraživati vlastiti jezik, ali i da pokušaju izbjeći kušnju da izvorno grčko nazivlje ne podvede pod suvremeno filozofijsko nazivlje. ³ Promišljanje o vlastitu jeziku u golemom blagu njegovih filozofijskih nazivaka treba istodobno po Ladanu biti poticaj da se skupa s njim bude su-čitateljem, su-misliteljem i su-prevoditeljem grčkoga izvornika, bez čega se ne može dostatno razumjeti ne samo Aristotel, nego ni misaono-jezična tradicija, iz koje »prenosi« i misli sam Ladan. Upravo zbog toga Ladan odbacuje tuđice i svagdanje »izlizanice«: on je svjestan nepotrebnosti prevođenja nekih odavno ustaljenih i u našem jeziku prihvaćenih riječi, no vraćajući se korak natrag prema izvornoj ćirilo-metodskoj spekulativnoj predaji, on tijekom prijevoda upravo pokazuje sve jezično blago hrvatskoga

² NE, str. 257.

³ »Zbiljski ili samo prividni arhaizmi upotrebljavaju se uglavnom poradi toga da se ne bi krenulo (i skrenulo) u smjeru suvremene, današnje porabe stručnog filozofijskog nazivlja, čime bi se vjerojatno promašio iskonski smisao teksta koji je ipak uobličeni s njemu svojstvenim pojmovljem, od kojega smo mi, današnjici, udaljeni preko dva tisućljeća.« (NE, str. 258)

jezika koje upravo učini suvišnim njihovo nekritičko prihvaćanje, bez istraživanja i promišljanja vlastite predaje. Time je Ladan postavio veliku i tešku zadaću »službenim predavačima drevne mudrosti«:⁴ da se vrte izvornom filozofijskom nazivlju hrvatskoga jezika i da – posebice u slučaju »drevne mudrosti« – izbjegnju svako posredovanje sa suvremenim filozofijskim nazivljem koje je danas opterećeno anglosaksonskim, talijanskim, francuskim i drugim utjecajima. To posebice važi za Aristotelovu *Metafiziku*, u kojoj se pokazuje njezino koliko metafizičko toliko još više jezično značenje za zapadnu znanost i kulturu uopće: »I bez obzira na uljudbenu ili proizvodnu razinu, [čovjek se] prepoznaje po jeziku i određuje iz njega, kao što i sâm određuje sebe i svijet svojim jezikom. Metafizika je tako odsudna za bitnu odredbu čovjeka, a isto tako i njezino nosivo pojmovlje«.⁵ Ili drugačije rečeno, čovjek kao »animal metaphysicum« može tu svoju vlastitu bit potvrditi samo u onoj mjeri u kojoj sebe kao takvoga može potvrditi u svom jeziku i pojmovlju. Ta međuigra (metafizičkoga) mišljenja i jezika određuje cjelokupnu sudbu Zapada, kako kaže Ladan i u uljudbenom i u proizvodnom pogledu. No kako god se tumačila Aristotelova *Metafizika*, posebice iz pozicije suvremenih anglosaksonskih »antimetafizičara«, »ona je mogla djelovati i utjecati samo kad se tumačila, to jest: poznavala. A po svemu sudeći, ona se nije uvijek poznavala, pa ni tumačila...«,⁶ zbog čega je do danas – možda i kod nas – izostala Aristotela dostojna recepcija njegova mišljenja, jezika i nazivlja. Tomu nije razlog jedino nepoznavanje Aristotelova djela, misli i jezika, već jednako tako i zaborav vlastite jezične tradicije, korijenja, zbog čega se bilo tumačiteljski bilo prevoditeljski pristup Aristotelu uvijek iznova doima kao »pustolovina«.

Taj se problem još više zaoštava u Aristotelovoj *Fizici* koju su mnogi pokušavali prevesti fizikalno, ne spekulativno-metafizički, zbog čega su onda mnogi nazivci iz *Metafizike* dobili sasvim oprečno značenje u *Fizici* – i obratno. Kao što pokazuje Ladan pozivajući se na one koji su Aristotela doista razumjeli u njegovoj misli i njegovu jeziku, u *Fizici* »teško da ima ičega što bismo danas nazvali *fizikom*«, »barem zbog toga što bi moglo biti više štete od predočivanja Aristotelove *fizike* kao da je moderna (čak s modernim nazivljem)«.⁷

⁴ Usp. T. Ladan, »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Politika*, 1992, str. 342.

⁵ T. Ladan, »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Metafizika* (= M), 1992, str. 418-419.

⁶ M, str. 426.

⁷ T. Ladan, »Pogovor prevoditelja«, u: Aristotel, *Fizika*, 1992.

* * *

Nije uobičajeno na ovaj način pisati sjećanje na nekoga. Jer svraćanje pozornosti na njegovo djelo moglo bi gotovo potpuno neprozirnim učiniti sam njegov život. Međutim, ukoliko znamo da je Tomislav Ladan većinu života utkao i doživljavao kao svoje djelo, sjećanje na Ladana u ovoj svezi želi barem jednim malim djelićem odgovoriti na pitanje: koju »oporuku« ostavlja ne samo Ladanovo »djelo«, već prije svega njegova nastojanja oko dostojnoga filozofijskog i jezičnog razumijevanja jednog »bitnog« mislitelja, a koji je upravo zahvaljujući Ladanu i u Hrvatskoj postao »za nas« bitak i dostojan promišljanja i suizvršenja.

Muka prijevoda jest egzistencijalna muka, muka čovjeka koji uvijek iznova stoji u vlastitoj povijesnoj jezičnoj predaji i povrh toga nastoji da tuđu predaju razumije u njoj samoj, ali tako da i ona za nas u Hrvatskoj postane obvezujućim sugovornikom, onim koji nas uvijek iznova oslovljava u našoj vlastitoj predaji.

Stoga »sablazan prijevoda« gubi svaki sablažnjivi karakter kada se s Ladanom kao i s Wilhelmom von Humboldtom uvidi da »svaki jezik može kazati sve«, tj. može biti dostojnim su-govornikom i su-misliteljem svake druge predaje i jezika i time biti dionikom iste duhovnosti i umnosti.

Tek tada se »prenošenje«, kako Ladan zgodimice s pravom prevodi »prijevod«, pretvara u zbiljsko »stapanje horizonata« povijesti (H.-G. Gadamer), u kojemu nam ono prividno najdalje postaje ponovno najbliže i obvezujuće ne samo u spekulativnom, već mnogo više u navlastito »uljudbenom« smislu. Bez te uljudbe sve što nam se čini tuđe i strano doista zauvijek ostaje kao takvo.

I ne naposljetku: misaoni, jezični i prevoditeljski »izlazak iz sebe«, iz onog nepodnošljivo svojega, tek jamči da smo u stanju da i to svoje, svoju predaju, jezik i mišljenje doista razumijemo usred svijeta, i to kao njemu bitno pripadne, bez ikakvih prethodnih postavljanja uvjeta.

To Ladanovo misaono-prevoditeljsko bespogovorno dopuštanje Drogog, »robovanje« Drugom (npr. kao tekstu i vlastitoj predaji), doista predstavlja Ladanovu pravu oporuku i poruku svim filozofirajućim kojima je doista stalo oko dostojanstva ljudske egzistencije u cjelini, a time i do pravednoga vrednovanja samoga života i djela Tomislava Ladana.

Željko Pavić